

35. AS, Gr. A. I, fasc. 160, fol. 1438 in 1449 ff. — 36. Cesar je bil Rakovcu dolžan 12.000 fl (ibid., fol. 1656). Posest S. Martiri je kupil leta 1736. — 37. AS, Gr. A. I, fasc. 165, fol. 629, 703, 742, 827—833, 879, fasc. 166, fol. 44 ff. — Emporio..., p. 166. — 38. Emporio..., pp. 159—177. — 39. ASTs, Int. comm., fasc. 10, fol. 2 ff. — 40. ibid., fol. 23' — 41. ibid., fasc. 12, fol. 10 ff. — Archivio Diplomatico di Trieste, Trst, 16 A 3/I (pogodba s Pironom 22. VI. 1754). — 42. ASTs, Int. comm., fasc. 12, fol. 58. — 43. Maria Teresa, Trieste e il porto..., p. 62, štev. 112 in 120. Ker se je stari most začel podirati, so novega, tokrat vrtljivega, postavili že leta 1767 po načrtu M. Fremauta (ASTs, Int. comm., fasc. 29, fol. 32 ff.). Zaradi daleč vidne rdeče barve se je mostu oprijelo ime Rdeči ali slovensko Rusi most. — 44. ASTs, Int. comm., fasc. 12, fol. 20. Kdaj je načrt nastal ni mogoče zanesljivo ugotoviti, vsekakor pa je bil izgubljen že leta 1764 (ibid., fasc. 26, fol. 224 ff.). — 45. ASTs, Int. comm., fasc. 12, fol. 20. — 46. Le carte dell' Impero..., pp. 17, 58. — 47. Maria Teresa, Trieste e il porto..., passim. — 48. ASTs, Int. comm., fasc. 17, fol. 119. — 49. ibid., fasc. 26, fol. 119. — 50. ibid., fasc. 11, fol. 31. — 51. ibid., fol. 20'. — 52. G. Bucco, Nuovi studi sui borghi storici di Trieste..., pp. 13—14. — 53. ASTs, Int. comm., fasc. 19, fol. 156. — 54. ibid., fasc. 17, fol. 110, 167. — 55. Cf. G. Bucco, I regolamenti edilizi di Trieste v L. Semerani — G. T. Semerani — L. Tramontin: Piano particolareggiato della zona A1..., p. 43 ff. — 56. O tipologiji stavb terezijanskega Trsta cf. R. Costa: Tipologie e caratteri costruttivi e stilistici degli edifici dei borghi settecenteschi di Trieste, izdal Inštitut za arhitekturo in urbanizem pri Tržaški univerzi leta 1968 in poglavje L. Tramontina, Note a margine del rilevamento degli edifici della zona A1 v publikaciji, omenjeni v 3. opombi. — 57. ASTs, Int. comm., fasc. 13, fol. 37. — 58. ibid., fol. 17 ff., 29 ff., 31 ff. — 59. M. Pozzetto, Chi ha »fatto« Trieste?, La Bora, IV, 1980, št. 5, p. 25. — 60. G. Agapito: Città e porto franco di Trieste (po-

natis zvezkov iz let 1823, 1826, 1830), Trieste 1972, pp. 27, 28. — 61. ASTs, Int. comm., fasc. 26, fol. 224 ff. — 62. ibid., fasc. 185, fol. 1. — 63. ibid. — 64. ibid. — 65. Maria Teresa, Trieste e il porto..., pp. 65—66. Kosmačevemu načrtu so na Dunaju zamerili predvsem visoko in okorno fasado, ki po njihovem mnenju ni ustrezala modernemu tlorisu cerkve. (ASTs, Int. comm., fasc. 185, fol. 21). — 66. K. Baker: Nicolò Hamilton 1715—1769, Atti dei Civici musei di storia ed arte di Trieste, zvezek 4, Trieste 1982. — 67. Cf. ASTs, Int. comm., fasc. 26—29. — 68. Hofkammerarchiv, Dunaj, zbirka načrtov, Rb 305. Tamaro je načrt napačno datiral v leto 1792 (Cf. M. Walcher: L' architettura a Trieste dalla fine del settecento agli inizi del novecento..., p. 8, op. 6). — 69. M. Walcher: L' architettura..., p. 8, il. 4 — Maria Teresa, Trieste e il porto..., p. 63. V literaturi Fusconiju pripisan načrt hiše trgovca Margaritija je v resnici delo stavbnega mojstra Angela Bonija, kar je razvidno iz izvoda, ki ga hrani Arhiv dvorne komore na Dunaju (zbirka načrtov, Rb 302). — 70. G. Bucco: Nuovi studi sui borghi..., p. 10. — 71. Cf. op. 69. — 72. Cerkev sta v letih 1751—1755 zidala brata Bon (Boni). Cf. M. Bianco Fiorin, Il patrimonio artistico v M. Pozzetto — O. Katsiardi — A. G. Papaioannou — T. Eleftheriou — M. Bianco Fiorin: Il Nuovo giorno. La comunità greco-orientale di Trieste. Storia e patrimonio artistico-culturale, Udine 1982, p. 79, op. 1. — 73. ASTs, Int. comm., fasc. 26, fol. 119. — 74. Tako je na primer inž. Gerhard po holandskem vzoru projektiral dvizni most čez Veliki kanal (ASTs, Int. comm., fasc. 14, fol. 106), pri gašenju požarov v terezijanskem mestu pa so uporabljali velike holandske vodne brizgalne (ibid., fasc. 17, fol. 31 ff.). — 75. ASTs, Int. comm., fasc. 30, passim — 76. ibid. fasc. 12, fol. 10 — K. Baker: Nicolò Hamilton..., p. 34 — Župnijski arhiv sv. Justa, Trst, mrliška knjiga, III, 30. I. 1762. — 77. ASTs, Int. comm., fasc. 15, fol. 11. — 78. ibid., fasc. 12, fol. 20 ff. — 79. L. Alberton — V. Tomadin: Il duomo di Gradisca, Udine 1980, p. 29. — 80. ASTs, Int. comm., fasc. 26, fol. 207.

SLOVENSKE VOJNE RAZGLEDNICE V PRVI SVETOVNI VOJNI

JANEZ J. ŠVAJNCER

Naslednje vrstice so zasnovane kot dopolnilo v Naših razgledih objavljenega članka »Vsak »šus« en Rus, vsak »štos« en Francoz«¹ pa tudi kot odmev na izziv ob majčkenem spodrsrljaju, do katerega je prišlo v omenjenem besedilu. S tem ne gre za očitek, saj je bilo pisanje o knjigi avstrijskih in nemških propagandnih razglednic v prvi svetovni voj-

ni (v članku je to posebej poudarjeno), namenjeno tudi kot spodbuda za pot do temeljite podobe slovenskih vojnih razglednic v prvi svetovni vojni. Drobcena napaka ne bi bila vredna posebne omembe, če ne bi pri- našala s seboj morebitnega sklepanja o takšnem ali drugačnem odnosu Slovencev do prve svetovne vone. Ni namreč res, da so se

prve slovenske vojne razglednice pojavile šele po začetku vojne z Italijo. Ta časovna ločnica bi lahko pomenila, da je šele novo in nam bližje bojišče s strahom za našo zemljo spremenilo slovenski odnos do vojne v tolikšni meri, da smo ubrali avstrijsko-nemško pot izdajanja vojnih propagandnih razglednic. Tovrstnega sklepa zanimivi članek, ki je povod za to pisanje, seveda ne ponuja neposredno, kdorkoli pa si bo skušal s časovno opredelitvijo začetka tiskanja slovenskih vojnih razglednic pomagati pri izoblikovanju podobe o našem odnosu do prve svetovne vojne, ne bo mogel razmišljati drugače.

Tudi slovenske (pa tuje) razglednice v prvi svetovni vojni in enako deklaracijske ter vse druge je treba postaviti v okvir celote svoje dobe. Razglednice so bile ena izmed značilnosti časov ob prelomu stoletja in zlasti let do prve svetovne vojne. Del podobe o razglednicah v svojem času nam je dal Narodni muzej na razstavi Secesija na Slovenskem. Razumljivo, da je bilo v okviru celote razstavljenih samo nekaj razglednic (kot smo na razstavi Naše stare značke razstavili samo nekaj slovenskih vojnih razglednic ob znakih slovenskih polkov v prvi svetovni vojni) in nekaj posebno lepih starih albumov za razglednice. Zbiranje razglednic je bilo v meščanskih krogih in pri imenitnejših družinah na vasi zelo pogosta oblika kratkočasje. Pravila vedenja so terjala pošiljanje razglednic s potovanj, z obiskov raznih prireditev, tudi ob godovih in rojstnih dneh, ob božiču, novem letu, veliki noči in drugih priložnostih. Zato je bilo na razglednicah vse: mesta, trgi, vasi, gostilne, imenitne hiše pa rožice, parkeljni, božički, zaljubljeni pari, lepotic, pornografija tistih dni, velikonočni zajčki, novoletni pujski, narodna gesla, proslave, in imenitneži, dobrotniki, skratka vse, kar je želel izdajatelj z razglednico povedati, ali tisto, kar je menil, da bo privabilo kupca. Ta nekoliko poenostavljena razlaga je v bistvu tudi temeljna razdelitev razglednic, čeprav je meja pogosto zelo zabrisana ali je sploh ni. Po eni strani ima razglednica propagandno sporočilo (vabi v določen kraj ali samo v gostilno, katere gostilničar je dal natisniti svoje razglednice, navdušuje za dinastijo, državo, narod, junaka, tudi vojno, smeši kasarniško življenje in tako dalje), po drugi strani pa so bile razglednice zelo preprosta in poceni oblika zbiranja denarja. Zaslужek je vabil založnika k natisu kar se da mikavnih božičnih, velikonočnih, godovnih in podobnih razglednic. Enako je bilo z narodnoprebudnimi razglednicami. Tudi slovensko politično gibanje (liberalno bolj kot

klerikalno) je skušalo polniti svoje blagajne s prodajo razglednic, enako organizirano delavstvo. Pomembnejše dogodke je spremljalo celo več različnih razglednic in bi bilo v popolnem nasprotju s časom, če bi ostalo brez razglednic tako vsevznemirjajoče dogajanje, kot je bila svetovna vojna.

Ob neki priložnosti je bilo mogoče slišati, da so bili naši kraji do leta 1918 pod avstro-ogrsko okupacijo. Glede na to, da smo se Slovenci oktobra in novembra 1918 osvobodili, bi bilo mogoče tudi takšno sklepanje, vendar bi bilo povsem nezgodovinsko. Živeli smo sicer v veliki skupni mnogonarodni državi, ki so jo pretresala nacionalna in socialna razhajanja, toda živeli v urejeni državi s parlamentarnim življenjem na deželni in državni ravni, s svobodo strankarskega, verskega in nacionalnega opredeljevanja (pri tem se ne spuščam v obravnavo resničnosti teh svoboščin). Ni se mogoče izogniti vtisu, da smo Slovenci zaradi okvirov kasnejše druge države iz korita preteklosti z umazanijo izlili tudi vse drugo. Od Dunaja so naši dedje terjali samoodločbo narodov in vse v zvezi s tem, isti ljudje pa so s pozdravnimi

Maksim Gaspari: Pri zibelki

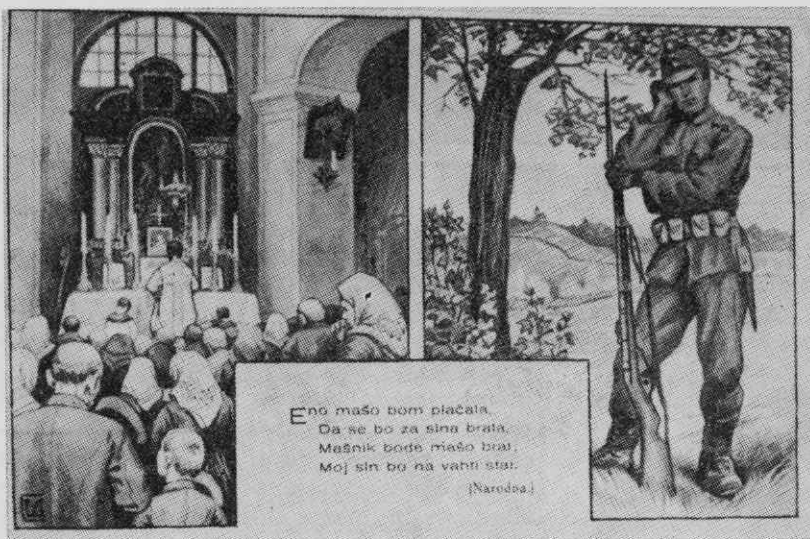
brzojavkami v Beograd pozdravili 6. januar 1929, tako pozdravili prepoved naših slovenskih strank, naše zastave in še marsičesa, od začetka nove države kar ponujali na račun nove »otadžbine« slovenski jezik, ves čas vedeli, da Slovence davčni vijak pesti veliko bolj kot neke druge dele države, krediti in razne koncesije pa so šle spet večinoma mimo nas. Še več, slovenski politični voditelj je bil kot notranji minister trdo orodje najgršega »jedinstva« v sistemu, ki je narodno in razredno tlačil tudi Slovence. K vsemu temu je svoje prispevala tudi nova Avstrija, ki je, čeprav republika, na Koroškem nadaljevala z raznarodovanjem in tako »skrbela«, da ne bi postala morebitni svetilnik želja za Slovence v Kraljevini SHS in potem Jugoslaviji.

Ob celoviti podobi časov pred prvo svetovno vojno in med njo na Slovenskem ni zato nič nenavadnega dejstvo, da so prve slovenske vojne razglednice izšle veliko pred začetkom vojne z Italijo. Ali bi jih morali danes zaradi tega zamolčati? Čas vendarle prinaša marsikaj, kar bi bilo mogoče še včeraj del nečesa drugega, recimo aktualne politike. Nehote se v razmišljanje prikrade majhna ilustracija. V monografiji o Hinku Smrekarju ni bilo leta 1957 nobene njegove vojne razglednice iz prve svetovne vojne. Samo dvajset let kasneje imajo leta 1977 vojne razglednice primeren prostor ob vsem drugem v knjigi² o Maksimu Gaspariju. Ali pa bi se mogoče morali sprijazniti s tem, da so slovenske vojne razglednice iz časov vojne z Italijo po maju 1915 tudi kot del podobe naše preteklosti in v likovnem smislu primernejše kot prve tri skupine razglednic iz časov vojskovanja samo s Srbi, Rusi, Črnogorci, Belgijci, Francozi? Dejanski začetek slovenskih vojnih razglednic v prvi svetovni vojni namreč predstavlja natis prve skupine razglednic Vojska v podobah. Šestnajst različnih razglednic je izšlo prve dni novembra 1914. Natisnila jih je Katoliška tiskarna v Ljubljani, naročila je sprejemala uprava Bogoljuba. Ilustrirani glasnik je zapisal, da gre za »krasne slike na finem papirju, predstavljajoče prizore, ki so v najtesnejši zvezi s sedanjo groze polno vojsko, in vendar tako ljube, domače, da se bodo na mah prikupile vsakomur. Sodeč po tej prvi skupini, smemo od naslednjih izdaj pričakovati še mnogo lepega, ker se bo založništvo vsestransko potrudilo, da bodo imeli pospeševalci dobrodelne svrhe tudi lepo nagrado za svojo požrtvovalnost«. Seznam razglednic prve skupine Vojska v podobah (kasneje so bile poimenovane kot Voska v slikah) nam pove,

da so bili na slikah naslednji prizori: Marija na bojnem polju, Marija je mimo šla, sv. Peter sprejema padle v nebo, molitev pred vaško kapelico, slovo od doma, slovo od družine, mož piše ženi, rešilna postaja Rdečega križa, slovenska dekleta v službi Rdečega križa, ranjenci pri zabavi, krvavi poraz Srbov na Romanji planini, boj za ruski prapor, težki oblegovalni topovi, težki oblegovalni topovi pri delu, ujeti ruski ogleduh, iz bojev ob reki Visli. Druga skupina razglednic Vojska v slikah je bila natisnjena prve dni decembra 1914. Vseh je bilo 15, na vseh božični in novoletni motivi, razen na eni (Smrekarjevi) z geslom »Hrast se omaje in hrib, zvestoba Slovencev ne gane«. Skoraj vsaka ima prigodne božične verze. Tretja skupina razglednic je izšla prve dni marca 1915. Na sličicah so bili velikonočni prizori, ki jih je Gaspari zasnoval v popolnem nasprotju z običajnimi velikonočnimi razglednicami. Na sličicah so bili ponujani tudi vojni prizori. Prvo in drugo skupino razglednic je založil klerikalni mesečnik Bogoljub, ki ga je v Ljubljani izdajala Katoliška bukvarna, založništvo in razprodajo tretje in naslednjih skupin razglednic Vojska v slikah pa je leta 1915 prevzela uprava Ilustriranega glasnika.

Večina razglednic je izšla v letih 1915 in 1916, vendar zadnja letnica ne pomeni konca izdajanja tovrstnih sličic. Dokumentirano je, da je skupina razglednic Vojska v slikah izšla celo prve dni marca 1918. Obsegala je šest motivov, pri katerih je bilo posebej poudarjeno, da so bili svojčas prepovedani, in sedem povsem novih sličic. Med prej prepovedanimi je izšla barvna slika vojaškega pogreba z našo narodno »Oj ta vojaški boben«. Zadnja izmed razglednic v tej skupini in najverjetneje zadnja izmed vseh razglednic Vojska v slikah je nosila številko 137. Razglednice prve (november 1914), druge (december 1914), tretje (marec 1915), četrte (julij 1915) in pete skupine (avgust 1915) so bile še neštevilčene, vseh je bilo približno 70, razglednice šeste (november 1915) in naslednjih skupin pa so imele zadaj zaporedno številko. Skoraj gotovo so bile svojevrstno nadaljevanje razglednic Vojska v slikah leta 1918 deklaracijske razglednice Majniške deklaracije. Tudi deklaracijske razglednice so bile namreč zadaj oštevilčene in visoke številke govore o tem, da gre za nadaljevanje zaporedja števil predhodnih vojnih razglednic.

Med slovenske vojne razglednice v prvi svetovni vojni pa ne moremo šteti samo teh iz omenjenih skupin Vojska v slikah. Posebno tematsko celoto predstavljajo razglednice, ki so krožile v veliko manjšem številu, težje

Maksim Gaspari: Eno mašo bom plačala

opredelljivo je tudi vprašanje založništva. Šlo je za povsem preproste črno-bele razglednice, na katerih je fotografija padlega vojaka in datum smrti. Te razglednice so bile svojevrstna smrtna naznanila, vendar so znane tudi take, ki imajo poštni žig celo iz obdobja stare Jugoslavije.

Ne bi bilo prav prezreti tudi vojnih razglednic, ki jih je založil Rdeči križ. Znana je lepa barvna razglednica, na kateri je zadaj natisnjeno, da jo je leta 1914 založilo deželno in gospejno društvo Rdečega križa za Kranjsko. Na razglednici je upodobljena mati v gorenjski narodni noši, ob njej kleče pred znamenjem ob poti otroci, v ozadju je vaška domačija in dodano besedilo: »Božji sin, usmili se nas, s križa se snemi pa nas objemi,, bodi nam oče ta hudi čas!« Avtor slike je bil Peter Žmitek.

Peter Žmitek je leta 1914 za Rdeči križ naslikal še eno razglednico, ki je manj slovenska, vsaj številne črno-žolte zastave na njej govore o tem. Na barvni sliki so vojaki, ki odhajajo na bojišče, v ospredju daje sestra rdečega križa šopek rož poslavljajočemu se poročniku. Le-ta ima na ovratnih našivkih barve kranjskega 17. pehotnega polka. Spodaj piše: »Stoj trdno v boju kakor hrast, z orožjem si zadobi čast, obnesi se kot korenjak, no prid nazaj časten vojščak«.

V Ljubljani je bilo leta 1914 ali v začetku 1915 natisnjenih verjetno več razglednic v podporo družinam vpoklicanih vojakov — kot je natisnjeno na neki ohranjeni. Poštni žig je iz februarja 1915, razglednico je natisnila tiskarna Maksa Hrovatina v Ljubljani. V rjavih tonih je nepodpisani avtor naslikal napad avstroogrskih dragoncev in huzarjev

na ruske vojake. Napis pove, da je na sliki »kavalerijska ataka generala Dankla na Russe (repr. z dovoljenjem Il. Glasnika)«.

Med slovenske vojne razglednice v prvi svetovni vojni je mogoče uvrstiti tudi nekaj razglednic z Gasparijevimi motivi, k jih je založil V. Kovač v Ljubljani in imajo vse bistvene značilnosti Gasparijevih razglednic v skupini Vojska v slikah, na primer Pismo in Po gorah je ivje. Zato se kljub podatku o založniku ni mogoče izogniti vtisu, da gre pri teh Gasparijevih risbah za celoto z drugimi.

Vsaj s stališča jezika so slovenske tudi razglednice, ki jih je na Dunaju založil komite za oskrbovanje vojnih grobov. Natisnjene so bile leta 1918 in zadaj oštevilčene, šlo je za vsega nekaj razglednic. Natisnjene so bile na grobnem papirju in, čeprav barvne, neprikupne zaradi slabih barv, tudi manj razširjene. Ta dunajski komite je izdajal razglednice tudi z napisi v drugih jezikih in so te s slovenskim besedilom — kakorkoli jih obravnavamo — slovenske samo toliko, kot pač piše zadaj: »Oficijelna poštna dopisnica pod najvišjim pokroviteljstvom njegovega ces. in kralj. apostolskega veličanstva cesarja Karla I. Komite za oskrbovanje vojnih grobov v Avstriji. Glavno vodstvo na Dunaju, IX/4, Canisiusgasse 10«. Tako na primer razglednica s številko 2 nosi naslov »Tovariš« in prikazuje vojaka ob grobu, razglednica številka 5 z naslovom »Letalčeva čast« pa zrušeno letalo z vencem v spomin letalcu.

Zakaj razglednice Vojska v slikah? Zakaj te resnično naše slovenske vojne razglednice?

Odgovor ni preprost, ni ga mogoče strniti v enega ali dva stavka. Delno se skriva v že

Hinko Smrekar: Stoj! Kdo tu? — Novo leto 1915

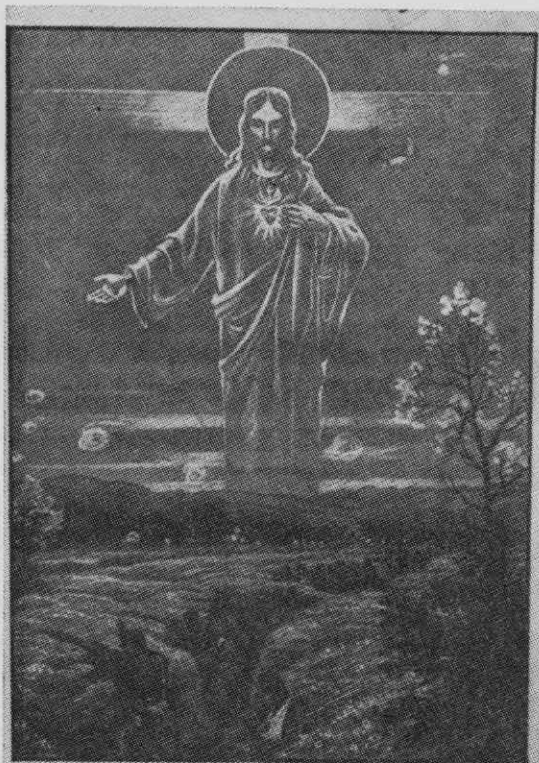
zapisanem. Razglednice so bile v duhu časa in v skladu z zanimanjem zanje. Klerikalni tisk je kot založnik prispeval svoje k celoti velikega števila avstro-nemških vojnih propagandnih razglednic, ki so bile na voljo tudi pri nas, in Slovencem ponudil izdelke v slovenskem duhu, v skladu z odnosom naših ljudi do vojne in s slovenskimi besedili. Tako je skrbel za izpodrivanje nemških razglednic. Gotovo se je založnikom zdelo vojno zlo tudi primerna priložnost za trkanje na verska čustva, kar potrjuje motivika. Na razglednicah s tematiko soškega bojišča je doma skrb za slovensko zemljo. Še najmanj je na vseh teh sličicah avstropatriotskega. V nekaj primerih je v skladu z vsiljivostjo avstronemških razglednic ponujen vladar, tudi Borojević, in podobno. Razglednice same ne povedo ničesar o denarju, k je bil zelo pomemben motiv za tiskanje. Več je o tem v časopisnih oglasih.

S popustom spodbujajo trgovce k naročanju čim večjega števila razglednic. Poudarjena je dobrotelost tako pridobljenega denarja, na primer za v vojni oslepele vojake, ali v času soškega vojskovanja opredeljena kot skrb za goriške begunce. V katerem izmed arhivov se verjetno skrivajo tudi podatki o nakladi posameznih skupin Vojska v slikah. Naklade niso bile majhne, vendar je o prvi skupini Slovenec že 12. decembra 1914 zapisal, da bo kmalu razprodana in napovedal morebitni ponatis.

Razglednice so bile gotovo natisnjene v nakladah po več tisoč kosov, saj je bil na primer marca 1918 pri nakupu 2000 kosov posebej velik popust. Zakaj so dandanes redke, nekatere celo zelo redke? Odgovor je preprosto. Tisoče in tisoče teh razglednic so svojci iz Slovenije poslali svojim vojakom na raznih bojiščih. Zelo redki vojaki so jih ohranili in

Anton Koželj (?): Sirota

Gospod, poglej, to naše so dobrave,
na poljin teh, Gospod, naš trud oveta,
ne daj, da tuje jih dobe roke!

Maksim Gaspari: Gospod poglej, to naše so dobrave

prinesli s seboj domov, večina se jih je porazgubila in uničila v strelskih jarkih. Manjše število razglednic je bilo poslano po domovini, vendar je bilo več možnosti, da so se te doma poslane razglednice tudi ohranile.

Ali je zaradi pogostih nabožnih motivov sličicam mogoče očitati klerikalizem? Tovrstna naravnost je bila nedvomno v skladu z založnikovimi cilji, toda slovenskih vojnih razglednic iz prve svetovne vojne tudi s pristransko kritičnostjo ne moremo uvrstiti med drugo klerikalno propagandno blago. Kristus in Marija pa angel smrti so, kot so jih upodobili naši slikarji, eno samo veliko upanje, želja, hrepenenje po lepem, po miru, ljubezni in svojcih, beg od krvave resničnosti na zemlji, kjer se (razen na Soči) vse med seboj brezciljno pobija in sovraži. V človeški naravi je hrepenenje po nečem lepem, najpogostejše ne natanko opredeljenem upanju. Sprva so to trditve naše razglednice potrjevale z zatekanjem k Mariji, leta 1918 pa je bila na deklaracijskih razglednicah svetla Jugoslavija tista, ki je obljubljala konec vojne, mir, vrnitev dragih, konec rekvizicij. Deklaracijsko gibanje je slonelo na slovenskih ženah v

zaledju, na tistih, ki so prej kupovale množično lepe vojne razglednice in jih pošiljale možem, sinovom, bratom, fantom na fronto. Nikar tem ženam ne pripisujmo v političnem smislu veliko več kot eno samo vseobsegajočo željo: konec vojne. Pod tem geslom bi se jih dalo izrabiti za kakršnekoli politične cilje. Tako je na primer tudi v Rusiji Lenin dobro vedel, zakaj je ne glede na odrezane kose države potreben Dekret o miru.

In še zadnje, v bistvu najpomembnejše vprašanje, ali je mogoče slovenske vojne razglednice Vojska v slikah označiti kot propagandne?

Odgovor je v veliki meri odvisen od razlagalca in njegovega osebnega (tudi političnega) odnosa do teme. Vseh sličic iz zbirke Vojska v slikah ne poznam, mogoče zato tudi ne kakšne posebno vojno hujskaške, toda po celoti teh, ki sem jih videl, in teh ni bilo malo, bi bil pri posplošujočem izrazu o »propagandnosti« teh razglednic zelo previden. V primerjavi s celoto nemško-avstrijskih vojnih razglednic pa ta oznaka sploh ni primerna, saj se celo naše razglednice s tematiko soškega bojišča samo z redkimi izjemami približujejo bojevitosti avstro-nemških

Zastava je razvita je,
Morilna cev nabita je,
Nabručen bridki meč!
Zdaj puško v ilan in meč ob stran,
Napred je krvavi dan,
Ura! u boj besneč.

Nas boj je svet in svet nas roi,
Saj aliče nas u hrabri boj,
Nas Bog, naš car, naš dom!
Nezmajana ni leta smo,
Brat strah in trepeta smo,
Ura! med domi grozi!

Sim. Gregorčič

Maksim Gaspari: V boj

razglednic (zato so avtorji knjige na Dunaju ponesrečeno izmed slovenskih vojnih razglednic izbrali kot za nas značilno prav sličico z Radetzkim in mrtvimi bersaljerji). V celotni prvi skupini razglednic iz novembra 1914 je bojevitost mogoče najti samo na štirih ali petih, o petnajstih razglednicah druge skupine iz decembra 1914 pa še ob tako ostrih merilih ni mogoče reči drugega, kot da so izrazito pacifistične. Božično-novoletni prizori so dobesedno polni ene same velike želje po miru. Maksim Gaspari in Hinko Smrekar sta svojim risbam vlila toliko protivojnega duha, da opazovalca ne morejo odvracati od drugega kot od vojne. Čelo edina z navdušujočim besedilom »Hrast se omaje in hrib, zvestoba Slovencev ne gane« kot risba deluje tolažeče in ne navdušujoče. Ali so umetniki razglednic Vojska v slikah zavestno in v skladu s svojim protivojnim prepričanjem vdihnili sličicam svoj odnos do vojne? Odgovarjam pritrdilno, pri Smrekarju tudi zaradi vsega, kar vemo o njegovem odnosu do vojne, tudi zaradi njegovih risb v snopičih, ki so tedaj izhajali pod naslovom Svetovna vojska in kjer se napis pod sliko bje s srbskim žrtvam naklonjeno podoba.³ Gaspari in Smrekar sta ustvarjala

Maksim Gaspari: V slovo

Maksim Gaspari: Slovenec sem

tudi dobesedno protivojne slike in je zanimivo, da je oblast dopustila v okviru skupin Vojska v slikah natis prizorov, ki niso mogli učinkovati drugače, kot da so odbijali od vojne. Večina slik, kljub uniformirancem na njih, ni imela ničesar skupnega z vojskovanjem. Mnoge so s svojo tankočutno umetniško govorico pripovedovale o zaledju, o ženi in otrocih brez moža in očeta. Ne samo, da ga ni doma, na bojišču ga čaka smrt ali je že padel. Njegova smrt ni daritev cesarju, pač pa samo bolečina domačih.

Ali je založnik hotel natanko to, kar sta s svojo likovno govorico izpovedovala Gaspari in — dokler je sodeloval — Smrekar?⁴ O tem je težko soditi, toda če slike ne bi bile v skladu z željami naročnika, ne bi bile natisnjene. Gotovo pa so bili povsem v skladu z željami naročnika Koželjevi nabožni prizori, ki se bistveno razlikujejo od Gasparijevih. Značilno je, da tudi pri Gasparijevih sličicah zvane naslovi povsem spodbudno, umetnik sam pa je dal sliki toliko svojega, da je ostalo malo skupnega z naslovom. Posrečeno je izbrana tudi večina verzov na slikah, ki verze imajo. Pri razglednicah iz časov najtršega vojskovanja na Soči je ob Gregorčičevih verzih tudi

Maksim Gaspari: Tam na laškem griču

majhen pesnikov lik. Skoraj neverjetno pa je, da so bile med sličice skupin Vojska v slikah uvrščene tudi take, ki bi jim v skladu z današnjim besednjakom in načinom razmišljanja gotovo pripisali »nacionalizem«. Tako so na primer oktobra 1917 izšle štiri

barvne razglednice (Gaspari: Slovenec sem, Slepec, Mornar in Koželjeva Zdrava morska zvezda), vse povsem nevojne in razglednica Slovenec sem (št. 123) z jasnimi slovenskim narodnozavednim poslanstvom.

Pri razglednicah Vojska v slikah ne smemo zanemariti dejstva, da je marca 1918 izšlo šest razglednic, ki so bile sprva prepovedane. Čudna je bila, mar ne, »propagandna« naravnost založnika in umetnika, ki jima je cenzura morala prepovedati celo vojne razglednice, ki bi naj bile propagandne. Če teh nekaj prepovedanih odtehta tistih nekaj, ki jim lahko pripišemo odbijajoč propagandni značaj, moremo ostati pri oceni, da je bilo bistvo slovenskih vojnih razglednic v prvi svetovni vojni v vsem žalostnem, kar je prinesla vojna, v željah po miru, vrnitvi vojakov z bojišč in v žalosti zaradi naše zemlje, po kateri sega tujec. Borojeviča in Eugena pozdravljamo, ker nam jo branita z našimi vojaki. Naš dragonec, ko odhaja na bojišče, ne prisega k pobijanju sovražnikov, naroča le: »Žena, tvoja roka skrbi za otroka, če me več nazaj ne bo...« Posebej Gasparijeve risbe so čudovite, polne mehke neverjetno občutene otožnosti, veliko manj etnografsko dodelane kot kasnejše, vendar mogoče prav zato toliko bolj občutene. Umetnik je odmislił zanj in za poslanstvo slike nepomembne podrobnosti, med drugim mirno naslikal ročico zaklepa na puški na levi strani orožja, toda vse to je samo del tistega, kar je (spet smo pri monografiji) primerjajoč Gasparija »prej« in »kasneje« dejal nekoč že Oton Župancič.

Mrtvi, ranjeni, umirajoči, nesrečne žene in otroci, žalostni vojak, jokajoče dekle, žalost — veliko žalosti — to je resničnost »propa-

Maksim Gaspari: Nevesta

gandnega« izročila slovenskih vojnih razglednic v prvi svetovni vojni. Ni bilo prav, ker smo jih pozabili in tako porinili na breg, kamor niso nikoli sodile.

OPOMBE

1. Dr. Franc Rozman: Vsak »šus« en Rus, vsak »štos« en Francoz, Naši razgledi 10. II. 1984, str. 91. — 2. Dr. Stane Mikuž: Maksim Gaspari, monografija, Mladinska knjiga 1977, — 3. Svetovna vojska, štirinajstdnevnik v Ljubljani. Sešitki od 1 do 4 izšli leta 1914, sešitki od 5 do 18 leta 1915. Svetovno vojsko je urejal Ivan Podlesnik, založila Katoliška bukvarna v Ljubljani, odgovorni urednik je bil Ludovik Tomažič. Skoraj gotovo je Hinko Smrekar mislil na ilustracije v tej publikaciji, ko je v svoji knjigi Henrik Smrekar — črnovojnik zapisal, da je »že pred vpoklicem k vojakom izdelal po naročilu Katoliške bukvarne v Ljubljani vojne risbe ta-

ko groznega značaja, da so naročitelji prebledevali od strahu, češ, da vojna vendarle ne more biti tako strašna«. Smrekarjeve ilustracije v snopičih Svetovna vojska še zdaleč niso bile vojno navdušujoče, nekatere z izrazito naklonjenostjo do srbskih in črnogorskih ljudi, ki jih je prizadelo vojno gorje. Nekaj karikatur, ki jih je objavil v drugem snopiču, smeši navidezno rusko in srbsko miroljubnost. — 4. Po podpisih in začetnicah sodeč je mogoče ugotoviti, da so bili avtorji sličic Vojska v slikah Maksim Gaspari, Hinko Smrekar, Anton Koželj in Ivan Vavpotič. Pri posameznih slikah je o avtorstvu težko soditi; na primer o podpisu H. V., o avtorju skoraj nemško značilnega prizora z vojaki v predbojni ekstazi, toda del slike so verzi iz naše slovenske Naprej zastava slave. Slikar H. V. je bil verjetno Valentin Hodnik.

O likovno umetniški ravni podob naj sodijo umetnostni zgodovinarji, izpovedno pa je bil gotovo najmočnejši Maksim Gaspari in ob njem z nereligioznimi prizori Anton Koželj ter z nekaterimi Ivan Vavpetič.

REVOLUCIONARNE »OBČINE« V SLOVENIJI V LETIH 1919—1920*

JURIJ PEROVŠEK

* Referat na znanstvenem zborovanju »Petrovačka komuna 1920. godine — prva komunistička opština na Jadranu«, Petrovac na moru, 23., 24. in 25. novembra 1984.

Namen prispevka je na kratko prikazati pojavne oblike revolucionarnosti oziroma razvijanja akcij za prevzem oblasti, ki so bile prisotne v Sloveniji v letih neposredno po I. svetovni vojni in jo tako vključile v revolucionarno vrenje, ki se je tedaj razmahnilo tako v evropskem kot v jugoslovanskem političnem prostoru. To vrenje se je med delovnimi množicami izražalo v namerah po temeljitem zasuku pri reševanju socialnih vprašanj, kakršnega je opravila Oktobrska socialistična revolucija. Te namere so še stopnjevale revolucionarni položaj, ki je v mnogih državah nastal že v zadnjem letu imperialistične vojne in se je kazal v širokem protivojnem razpoloženju ter spontanah delavskih nemirih. Tako je prva povojna leta označevalo dejavno prizadevanje delavskih in kmečkih množic po taki obliki oblasti, ki naj zagotovi uresničitev njihovih temeljnih socialnih in demokratičnih teženj.

Ta prizadevanja opazimo, v skladu s splošnim revolucionarnim razpoloženjem, v Slo-

veniji že v obdobju državnega interregnuma — v času od razpada Avstro-Ogrske monarhije do nastanka Kraljevine SHS — torej v fazi Države SHS, v katero so se z izjemo, Prekmurja, Medjimurja, Baranje, Bačke in Banata neposredno po razsulu habsburške oblasti združile vse jugoslovanske pokrajine bivše monarhije. Slovenske delovne in kmečke množice so namreč spontano občutile nacionalno osvoboditev, ki jo je udejanil nastanek Države SHS tudi kot zgodovinsko priložnost za oblikovanje družbenopolitične ureditve, ki bi uveljavila njihove socialne in politične interese. V tem smislu je pokazala že znana ljubljanska manifestacija 29. oktobra 1918, s katero je bil po eni strani opravljen prelom državnopravnih vezi med Slovenijo in Avstro-Ogrsko, po drugi pa razglašen nastanek Države SHS. Zbrani manifestanti so namreč nosili gesla, ki niso bila le narodnorevolucionarna in meščansko-demokratična, marveč so imela tudi socialni značaj (kmečki puntarski klic).¹ Za časa obstoja Države SHS (od 29. oktobra do 1. decembra 1918) pa se je še bolj očitno pokazalo, da ljudske množice ne želijo več živeti na star način, marveč terjajo rešitev perečih